

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Próby różnicowania języka "serbsko-chorwackiego" na przykładzie języka Bośniaków

Author: Robert Bońkowski

Citation style: Bońkowski Robert. (1997). Próby różnicowania języka "serbsko-chorwackiego" na przykładzie języka Bośniaków. W: E. Tokarz (red.), "Język wobec przemian kultury" (S. 61-67). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersytet ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Robert Bońkowski

Próby różnicowania języka „serbsko-chorwackiego” na przykładzie języka Bośniaków

Obecna, coraz bardziej skomplikowana sytuacja społeczna i polityczna w Bośni i Hercegowinie wywiera wpływ również na język, jakim posługują się mieszkańcy tej republiki, zróżnicowani narodowościowo, wyznaniowo i kulturowo.

Do momentu rozpadu byłej Jugosławii oficjalnym środkiem komunikacji był język serbsko-chorwacki bądź też chorwacko-serbski. Język ten, mający swój pierwowzór w dialekcie wschodniohercegowińskim, powstał na zasadzie umowy społecznej między Serbami i Chorwatami; zaakceptowany w Wiedniu w 1850 r., miał doprowadzić do unifikacji Słowian południowych. Stanowił ważny element w powstaniu Królestwa Serbów, Chorwatów i Słoweńców, a od 1931 r. — Jugosławii. Próbował integrować znaczną część narodów południowosłowiańskich i taką funkcję w pewnej mierze spełniał. Mimo to przedstawicielom narodów Jugosławii nie udało się w pełni dojść do porozumienia. Z czasem zaczęto podstawiać elementy języków regionalnych dopuszczonych do normy językowej, np.:

- 1) zróżnicowanie alfabetów — cyrylicy dla wersji serbskiej i łacinki dla wersji chorwackiej;
- 2) kontynuacji dawnego *ě* — *e* dla wersji serbskiej, por. np.: *mleko* ‘mleko’, *svet* ‘świat’;
— (*i*)*je* dla wersji chorwackiej, por. np.: *mlijeko* ‘ts.’, *svijet* ‘ts.’ itp.

3) wprowadzanie własnej leksyki, a nawet składni, por. np.:

serb. *sprat* 'piętro', *ostrvo* 'wyspa';

chorw. *kat* 'ts.', *otok* 'ts.' itp.

Tendencje silniejszego zróżnicowania kulturowego i językowego wzmogły się w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych naszego wieku¹. Szczególnie w Chorwacji rozpoczęły się procesy powracania do rodzimej tradycji językowej i literackiej, wprowadzania do normy językowej dialektyzmów, neologizmów i konstrukcji składniowych, powstawania narodowych słowników i gramatyk².

Po próbach politycznego usamodzielnienia się poszczególnych republik jugosłowiańskich (Słowenia — 1990 r., Chorwacja — 1991 r., Macedonia — 1992 r.) i rozpętaniu wojny domowej, ograniczonej później do terytorium Bośni i Hercegowiny, problem języka grup etnicznych nabrał charakteru politycznego. Dotychczasowy oficjalny język serbsko-chorwacki z łatwością został wyparty przez języki narodowe — w republice chorwackiej wrócono do tradycji i wypracowanej już częściowo normy języka chorwackiego wraz z pisownią łacińską, z kolei w Serbii oparto się na tradycji serbskiej z pisownią cyrylicą. Mniejszości narodowe na tych terenach powróciły do swoich języków, względnie przejęły język oficjalny danej republiki.

Najbardziej skomplikowana sytuacja zaistniała w Bośni i Hercegowinie, gdzie zróżnicowanie ludnościowe było niesystemowe. W większości Serbowie bośniaccy opowiedzieli się po stronie tradycji serbskiej, w tym i języka, podobnie jak narodowość chorwacka opowiedziała się za językiem i kulturą chorwacką. Społeczność muzułmańska natomiast, stanowiąca 44% ludności Bośni i Hercegowiny³, osiągając świadomość narodową, rozpoczęła walkę o swoją tożsamość oraz o tereny, które zamieszkiwała.

Bośniaccy Muzułmanie to etniczni Słowianie, którzy w czasie niewoli tureckiej z różnych względów przeszli na mahometanizm⁴, zmieniając tym

¹ Na problem ten zwrócono uwagę w 1967 r., gdy część chorwackiej inteligencji ogłosiła *Deklarację o nazwie i położeniu chorwackiego języka literackiego* (*Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika*), w której stwierdzono, iż język serbsko-chorwacki nie istnieje jako jeden, ponieważ jego warianty (zachodni i wschodni), uważane są za oddzielne języki. Zaproponowano też, że chorwacki wariant języka literackiego jest nierównoprawny w stosunku do wariantu serbskiego, szczególnie w Bośni i Hercegowinie (leksyka, konstrukcje składniowe). Deklaracja została jednak odrzucona przez ówczesne władze Serbii, Chorwacji oraz Bośni i Hercegowiny z uzasadnieniem, iż ideologicznie nie odpowiada interesom państwa.

² Por. np.: S. Ba bić: *Pregled gramatike hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb 1973; I d e m: *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*. Zagreb 1986; R. Katičić: *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb 1986.

³ Por. np. *Narodnosna Karta Republike Hrvatske i Bosne i Hercegovine*. Zagreb 1993.

⁴ W dzisiejszych publikacjach muzułmańskich wskazuje się na związek średniowiecznego bośniackiego Kościoła patareńskiego, wywodzącego się z ruchu bogomilów, z islamem. Sądzi się, iż bogomilstwo i mahometanizm miały wiele wspólnego, dlatego islamizacja dla Bośniaków mogła stanowić swego rodzaju poprawę duchową „bez” niezwykłych wstrząsów, charakterystycznych dla takich transformacji (por. E. Ratičić: *Nacionalnim preporodom odrzati Bosnu*. „Ljiljan” 1994, br. 70, s. 29. [Sarajevo—Ljubljana].

samym swój status społeczny — stali się uprzywilejowaną grupą wśród podbitych narodów południowosłowiańskich, mogli spokojniej koegzystować z tureckim okupantem. Posługiwali się dialektami słowiańskimi, które w okresie 400-letniej niewoli zostały wzbogacone elementami języka tureckiego. Z czasem zaczęli stanowić odrębną grupę społeczną związaną, po pełnej emigracji Turków z tych terenów, z wyznaniem, utożsamianym obecnie z narodowością⁵. Wśród nich rozwinęła się specyficzna, o zabarwieniu orientalnym, kultura, mająca wpływ na rozwój ich języka zarówno w sferze leksykalnej, jak i składniowej, czego przykładem są zabytki piśmiennictwa bośniackiego zapisywane *bosanicą*⁶ i *arabicą*⁷.

W imperium Osmańskim, składającym się z podległych narodów, nie było potrzeby określenia narodowościowego; istniał natomiast podział wyznaniowy, który sprowadzał się jedynie do jednej z czterech możliwych opcji: muzułmańskiej, katolickiej, prawosławnej i żydowskiej. Dopiero zajęcie Bośni i Hercegowiny przez Austro-Węgry w 1878 r. i kontakt Bośniaków z cywilizacją i kulturą zachodnioeuropejską zmusiły do samookreślenia się narodowościowego. Katolików wówczas zaczęto uważać za Chorwatów, prawosławnych za Serbów, a Muzułmanie, identyfikując się z miejscem zamieszkania, określili siebie mianem *Bošnjaci*⁸.

Dialekt ludności słowiańskiej w Bośni, będący dotąd pod silnym wpływem języka tureckiego, od XIX w. zaczął ulegać wpływom języka i kultury niemieckiej (austriackiej). Proces ten nie utrudniał jednak unifikacji językowej Słowian południowych i rozszerzania się języka serbsko-chorwackiego, który od 1918 r. spełniał funkcję pierwszego oficjalnego języka młodego państwa jugosłowiańskiego. W konsekwencji „Bošnjaci” i ich tradycja literacka ustąpiły miejsca idei jugoslawizmu i językowi, który od momentu powstania zaistniał w dwóch wariantach — wschodnim (serbskim) i zachodnim (chorwackim), przy czym ludność miejscowa porozumiewała się najczęściej swoimi dialektami.

W czasie przyjmowania wschodniohercegowińskiego dialektu nowosztokawskiego za język standardowy teren bośniacko-hercegowiński był gospodarczo i kulturowo opóźniony w stosunku do krajów sąsiednich. Język miejscowy wyrażał przede wszystkim formację feudalno-chłopską, jej wąskie horyzonty kulturowe i duchowe. W czasie nagłej kapitalizacji stosunków społecznych w Bośni i Hercegowinie, kiedy powiązania ekonomiczne, naukowe i kulturowe,

⁵ Jeszcze w okresie istnienia federacji jugosłowiańskiej podczas spisów ludności część społeczeństwa podawała wyznanie.

⁶ Forma pisma cyrylicznego używana przez bogomilów, zachowana między innymi na stećkach — nagrobkach bośniackich.

⁷ Pismo arabskie; literatura zapisywana w tym piśmie przez Bośniaków nosi nazwę *alhamijado* (*aljamiado*) *literatura*.

⁸ Por. np.: S. Balić: *Između Vlahaluka i Latinluka*. „Ljiljan” 1993, br. 47, s. 26 [Sarajevo—Ljubljana].

a w późniejszym czasie ideologiczne z Serbią i Chorwacją przybrały na sile i były wręcz konieczne, teren bośniacko-hercegowiński stał się otwarty i podatny na przejmowanie nie tylko ich osiągnięć naukowych i kulturowych, ale również i wyrażen językowych oraz leksyki, szczególnie dla oznaczania pojęć abstrakcyjnych⁹. Norma języka bośniackiego nie jest więc przejrzysta — mieszają się bowiem w niej elementy języka serbskiego i chorwackiego, tworząc wiele dubletów, por. np.:

kat i sprat 'piętro'
uvjet i uslov 'warunek'
stupanj i stepen 'stopień' itp.,

dzięki czemu wariant bośniacki stanowi pewnego rodzaju pomost między tymi językami¹⁰.

Cechy charakterystyczne języka dzisiejszych Muzułmanów to:

1) oparcie się w większości na leksyce serbskiej (słownictwo bośniackie stanowi zasadniczo kombinację języków serbskiego, chorwackiego i tureckiego, z przewagą pierwszego), por. np.¹¹:

Język bośniacki	Język chorwacki	Język serbski	Język turecki
<i>ostrvo</i> 'wyspa'	—	+	—
<i>porodica</i> 'rodzina'	—	+	—
<i>sveska</i> 'zeszyt'	—	+	—
<i>komšija</i> 'sąsiad'	—	+	+
<i>fildžan</i> 'filiżanka do kawy'	—	—	+
<i>lenjir</i> 'linijka'	—	+	—
<i>plin</i> 'gaz'	+	+	—
<i>pozorište</i> 'teatr'	—	+	—
<i>voz</i> 'pociąg'	—	+	—

⁹ Por. np.: R. Tiro: *O nazivu jezika: srpskohrvatski — hrvatskosrpski*. In: *Mostarsko savjetovanje o književnom jeziku*. Sarajevo 1974, s. 83.

¹⁰ Por. np.: S. Janković: *Distinktivni pokazatelji standardno-jezičke varijantnosti*. „Naše Teme” 1982, XXVI/5.

Za potwierdzenie tego poglądu można również uważać kwestię urzędowej nazwy języka. Oficjalny język w Serbii nosił nazwę serbsko-chorwacki (*srpskohrvatski*), a w Chorwacji chorwacki albo serbski (*hrvatski ili srpski*), natomiast w Bośni i Hercegowinie latami trwała polemika na temat jego nazwy. Współegzystowały terminy: bośniacki, chorwacki, serbski, serbsko-chorwacki. W późniejszym okresie problematyczna była też jej dwuczłonowość. Dopiero po porozumieniu z Nowego Sadu z 1954 r. i będącego jego następstwem sarajewskim *Symposium o tolerancji językowej w školach* uzgodniono, aby na terenie bośniacko-hercegowińskim, między innymi ze względu na specyfikę używanego tam języka, wyróżnić oba człony złożenia: tj. srpskohrvatski — hrvatskosrpski. Por. R. Tiro: *O nazivu jezika...*

¹¹ (+) — obecność terminu w danym języku; (—) — brak terminu w danym języku.

Język bośniacki	Język chorwacki	Język serbski	Język turecki
<i>izvinjavati se</i> ‘przepraszać’	—	+	—
<i>čas</i> ‘godzina’	—	+	—
<i>jelka</i> ‘choinka’	+	+	—
<i>svemir</i> ‘kosmos’	+	—	—
<i>sat</i> ‘zegarek ręczny’	+	—	+
<i>kaiš</i> ‘rzemień, pasek’	+	+	+
<i>šećer</i> ‘cukier’	+	+	+

2) zapożyczenia tureckie, szczególnie w słownictwie religijnym (tzw. orientalizmy), por. np.:

Salem Alejkum — pozdrowienie przy powitaniu; *ćejf* ‘dogodność’, *ćumur* ‘węgiel’, *kapija* ‘brama’, *behrem!* ‘cześć!’ itp.;

3) identyczny z chorwackim rozwój dawnego *ě* — (*i*)*jekawizm*, por. np.: *snijeg* ‘śnieg’, *mlijeko* ‘mleko’, *svijet* ‘świat’, *hljeb* ‘chleb’ itp.;

4) kontrakcja samogłosek nieakcentowanych, por. np.:

serb. i chorw. *pisao* — bośn. *pišo* ‘pisał’,

serb. i chorw. *došao* — bośn. *došo* ‘przyszedł’, itp.;

5) antycypacja miękkości spółgłosek zębowych, por. np.:

serb. *deca*, chorw. *djeca*, bośn. *đeca* ‘dzieci’,

serb. *gde*, chorw. *gdje*, bośn. (*g*)*đe* ‘gdzie’ itp.;

6) częsty brak palatalizacji tylnojęzykowych *k* i *g* w celowniku i miejscowniku l. poj., por. np.:

Ameriki, nogi, „*Sasanki*”, itp.;

7) spotykana utrata rozszerzenia *-ov/ev* w jednosylabowych rzeczownikach rodzaju męskiego, por. np.:

dlani ‘dłonie’, *ključi* ‘klucze’, *mlini* ‘młyny’ itp.¹²

Spółeczność muzułmańska w federacji jugosłowiańskiej nie była traktowana jako pełnoprawny podmiot narodowy. Reguły pisowni tworzone przez Serbów, Chorwatów i Czarnogórców, jak też słowniki języka serbsko-chorwackiego powstawały w zgodzie z intuicją i tradycją językową narodów, do których należeli ich autorzy. Bośniacki wariant z dotychczasowymi regułami pisowni i literaturą słownikową oddalał Bośniaków od własnego dziedzictwa językowego i wszystkich osobliwości, różnych od pozostałych wariantów języka serbsko-chorwackiego.

W publikacjach wydawanych obecnie przez Bośniaków obserwuje się tendencje zmierzające do wyodrębnienia nowego języka. Prowadzone są prace nad ujednoczeniem normy, opracowuje się nowe gramatyki i słowniki języka

¹² Odnośnie do punktów 4—7 por. np. A. P e c o: *Pregled srpskohrvatskih dijalekata*. Beograd 1985, s. 70, 97.

bośniackiego, nawiązując w znacznej mierze do tradycji, a częściowo opierając się na gramatykach chorwackich¹³.

Proponuje się między innymi, aby w ortografii języka bośniackiego:

1) znajdowały się dane o dwóch równoprawnych pismach — cyrylicy i łacinie, uzupełnione podstawowymi informacjami o wcześniejszych — bosanicy i arabicy;

2) widoczna była różnica między rzeczownikiem pospolitym *bog* 'bóg, bożek' i *Bog* 'Bóg, Allah'; wszystkie dotychczasowe złożenia, przymiotniki i zaimki związane z rzeczownikiem *Bog* będą pisane dużą literą, por. np.: *Boga mi, Božiji, On*, itp.:

3) stosowana była oryginalna pisownia nazwisk i nazw geograficznych pochodzenia obcego, por. np.: *Camus, New York*, itp.;

4) uwzględniona była pisownia rozdzielna czasu przeszłego (Futurum I) czasowników w bezokoliczniku na *-ti*, por. np.: *čitat ću, radit ću*, itp.;

5) uważać za standardowe formy z *h* — konsonantycznym, por. np.: *lahko, mehko, truhnuti, mehlem, historija, kahva*, itp.,

Dążenia do uzyskania międzynarodowej akceptacji kształtującej się państwowości bośniackiej wydają się równie ważne, jak pragnienie wyodrębnienia tożsamości narodowej, której składowym elementem jest język zamieszkującej tam ludności. Język bośniacki kodyfikowany przez muzułmańskich językoznawców ma szansę stać się językiem narodowym i oficjalnym w państwie bośniackim, powiększając tym samym rodzinę języków słowiańskich.

¹³ Wzorem metodologicznym jest tu *Rječnik hrvatskog jezika V*. Anicia (por. wywiad z S. Halilovićem, przewodniczącym Komisji ds. Ortografii Języka Bośniackiego), „Ljiljan” 1993, br. 49, s. 6, 7 [Sarajevo—Ljubljana].

Robert Bońkowski

**The Attempts of Differentiation of „Serbo-Croatian” Language
on the Example of the Bosnian Language**

S u m m a r y

The attempt of separation of Serbo-Croatian language regarding its Bosnian variant has been introduced in the article. There has been also presented the historical and cultural outline of Bosnia and Herzegovina which has been treated as the basis of further assumptions concentrated on specificity of the Bosnian language. It is a sort of platform between Serbian and Croatian languages possessing some Turkish elements what is conditioned by historical and cultural factors. There has been also introduced the attempt of codification of the Bosnian language with regard to its own tradition and partially based on Croatian grammar books.

Robert Bońkowski

**Differenzierungsversuche der serbisch-kroatischen Sprache
am Beispiel der Sprache der Bosnier**

Z u s a m m e n f a ß u n g

In diesem Artikel ist der Versuch der Teilung der serbisch-kroatischen Sprache in Beziehung auf eine ihrer Varianten — der bosnischen Variante dargestellt. Im kurzen Umriß wird die Kultur und Geschichte von Bosnien und Herzegowina, gezeigt vor dessen Hintergrund man die Spezifik der Sprache der Bosnier erörtert. Er ist eine Art von Brücke zwischen der serbischen und kroatischen Sprache, der bestimmte türkische Elemente aufweist was historisch und kulturell bedingt ist. Es wurde auch ein Kodifizierungsversuch der bosnischen Sprache vorgestellt, die an die eigene Tradition anknüpft und sich teilweise auf kroatische Grammatiken stützt.